

2.7 Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку дивергентного мислення учнів з урахуванням гендерної рівноваженості

Юлія ПАВЛЕНКО

<https://doi.org/10.33989/pnpu.1140.c3984>

Сучасна освітня парадигма зміщується від передачі знань до розвитку критичного та творчого мислення учнів. В умовах стрімких технологічних змін та постійного потоку інформації, здатність знаходити нестандартні рішення, адаптуватися до нових умов та генерувати оригінальні ідеї стає життєво необхідною. Дивергентне мислення, що передбачає пошук багатьох рішень однієї проблеми, є основою креативності, і саме в початковій школі закладаються його основи. Отже, підготовка майбутніх учителів до формування цієї навички є ключовим завданням сучасної педагогічної освіти.

Дослідження показують, що існують певні гендерні відмінності у проявах творчого мислення, хоча вони не є абсолютними. Важливо, щоб вчитель усвідомлював ці особливості, будував освітній процес з урахуванням гендерної рівноваженості та забезпечував при цьому рівні можливості для самовираження та розвитку творчого потенціалу як дівчат, так і хлопців. Це дозволяє уникнути стереотипів, які можуть обмежувати розвиток дитини, і створити інклюзивне освітнє середовище. На жаль, ця проблема часто ігнорується у традиційній педагогічній підготовці.

Здатність до розвитку дивергентного мислення – це одна з ключових компетентностей Нової української школи. Вчитель, який володіє методиками формування цієї навички, є більш конкурентоспроможним на ринку праці та затребуваним у сучасних закладах освіти. Освітні реформи вимагають від педагогів не лише знань предмета, а й вміння застосовувати інноваційні підходи та технології.

Хоча проблема розвитку творчого мислення активно досліджується в психології та педагогіці, питання підготовки майбутніх учителів початкових класів до цієї діяльності, особливо з урахуванням гендерної рівноваженості, є

недостатньо вивченим. Відсутність чітких методик і програм, спрямованих на формування цієї готовності, робить обрану тему актуальною та своєчасною для сучасних наукових розвідок.

Актуальність теми зумовлена низкою чинників, а саме:

- зміна вимог до освітнього процесу, що вимагає переходу від репродуктивного до творчого навчання;
- необхідність урахування гендерних особливостей для забезпечення рівних можливостей розвитку дивергентного мислення;
- соціальна затребуваність вчителя, здатного формувати ключові компетентності;
- недостатня теоретична та практична розробка проблеми в сучасній педагогічній науці.

Актуальність проблеми підсилюється необхідністю врахування гендерних особливостей молодших школярів в освітньому процесі, досягнення гендерної рівноваженості й проявляється у протиріччях існуючої дійсності. З одного боку, існує нагальна необхідність урахування статево-рольових відмінностей у навчанні й вихованні учнів, а з іншого – сучасна система освіти тяжіє до стандартизації та рівноправності обох статей щодо самовиявлення. Педагоги прагнуть використовувати різні методи і технології гендерного навчання і виховання, розвитку творчості і дивергентного мислення, але часто не мають достатньої підготовки для їх успішного застосування на практиці. Проблема підсилюється існуванням різних підходів до розуміння гендерної проблематики та існування гендерних стереотипів.

Отже, тема «Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку дивергентного мислення учнів з урахуванням гендерної рівноваженості» є надзвичайно актуальною і важливою для сучасної початкової освіти. Її реалізація сприятиме формуванню покоління творчих, ініціативних та відповідальних вчителів, здатних допомогти здобувачам початкової освіти успішно адаптуватися до викликів сучасного світу й зберегти власну індивідуальну особистісну цілісність.

Дослідження теми дозволить заповнити існуючі прогалини та розробити ефективні підходи до підготовки майбутніх учителів, що, в свою чергу, позитивно вплине на якість початкової освіти в цілому.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та практично перевірити систему роботи з підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку дивергентного мислення учнів з урахуванням гендерної рівноваженості.

У роботі вирішуються такі завдання: 1) здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури щодо проблеми розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів й підготовки майбутніх учителів до цього процесу; 2) визначити сутність понять гендерного підходу і гендерної рівноваженості у початковій освіті; 3) провести емпіричне дослідження рівнів розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів, спланувати і реалізувати систему роботи з розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості; 4) проаналізувати результати експериментального дослідження.

Для виконання поставлених завдань використано такі методи дослідження:

– теоретичні (аналіз психолого-педагогічної літератури та результатів експериментальних досліджень) – для з'ясування основних понять дослідження та теоретичного обґрунтування актуальності досліджуваного питання й формулювання висновків дослідження;

– діагностично-емпіричні (педагогічне спостереження, анкетування, бесіда, експрес-опитування) для визначення засобів та педагогічних прийомів, які доцільно використовувати з метою розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості;

– педагогічний експеримент – для виявлення рівнів сформованості дивергентного мислення учнів початкових класів та визначення ефективності реалізації системи роботи з підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку дивергентного мислення учнів з урахуванням гендерної рівноваженості.

Інформаційною базою наукової роботи є дослідження сучасних фахівців у

сфері початкової освіти, професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів та проблем забезпечення реалізації гендерного підходу і гендерної рівноваженості у освітньому процесі початкової школи, як педагогічної умови розвитку дивергентного мислення. При проведенні дослідження використовувались результати спостережень і опитувань вчителів початкової школи та учнів початкових класів.

Елементи наукової новизни роботи полягають у:

- визначенні педагогічного інструментарію для розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості і підготовки майбутніх учителів до цього процесу;
- вивчення рівнів розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів;
- обґрунтуванні на емпіричній основі можливостей здійснення роботи з розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості.

Практична значимість роботи у тому, що результати дослідження можна використовувати як джерело теоретичного і практичного знання для розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості та підготовки майбутніх учителів до цього процесу.

Розроблені в рамках дослідження теоретичні основи та практичні матеріали можна ефективно застосовувати в системі початкової освіти та вищої педагогічної освіти. Вони можуть бути імплементовані в освітній процес початкової школи, слугувати основою для підготовки посібників, стануть чудовою допомогою для вчителів, які готують уроки та позаурочні заходи, а також для студентів, що пишуть курсові, дипломні та інші наукові роботи.

Сучасний світ характеризується швидкими змінами, невизначеністю та складністю. У таких умовах критично важливим стає вміння знаходити нестандартні рішення, генерувати нові ідеї та адаптуватися до змін. Дивергентне мислення, як здатність створювати різноманітні та оригінальні ідеї, є ключовим інструментом для цього.

Початкова освіта є фундаментом для подальшого розвитку особистості. Саме в цьому віці формуються основні когнітивні навички, зокрема мислення. Розвиток дивергентного мислення в початкових класах сприяє формуванню творчих здібностей, ініціативності та самостійності, що є важливими для успішного навчання та життя, самовираження та самореалізації особистості.

Гендерна рівність є одним із ключових принципів сучасного суспільства. Важливо забезпечити рівні можливості для розвитку дивергентного мислення як у хлопчиків, так і у дівчаток й при цьому урахувати й певні відмінності у психофізичному розвитку, поведінці, особистісних прагненнях і цінностях, індивідуальні можливості, зокрема й такі, що пов'язані зі статево-рольовими особливостями. Крім того, освітня практика постійно потребує інноваційних підходів. Розвиток дивергентного мислення з урахуванням гендерного підходу є одним із таких інноваційних підходів, що відповідає викликам часу.

Гендерні питання з давніх часів були складним і суперечливими в загальній теорії і практиці освітньої діяльності. Усунення кордонів між ролями чоловіків і жінок, тяжіння до андрогінії («поєднання в індивіді відносно рівним чином, як маскулітних, так і фемінних рис» [29]), що спостерігається на сучасному етапі суспільного розвитку, стало важливою першопричиною того, що навчання і виховання учнів ґрунтується на принципі рівності й при цьому домінує тенденція, щодо того, що в певному віці діти повинні мати певну, як правило, визначену освітніми програмами, сукупність знань, умінь та компетентностей, незалежно від своєї статі. Проте до школи приходять діти з унікальними психологічними типами, біологічним віком, характерами, що обумовлено, у тому числі, і гендерними та статевими особливостями.

Поширеність стандартизованої шкільної системи освіти обмежує можливості диференціації, індивідуалізації та персоналізації навчання. Існування загальних навчальних планів для усіх учнів впродовж усього періоду навчання в школі, а також використання обов'язкових типових освітніх програм – проблема, яка обмежує можливості вчителя в обліку та розвитку індивідуальних особливостей учнів, особливо гендерних. Школа тяжіє до

застосування одного і того ж педагогічного інструментарію до всіх дітей, незалежно від їхньої статі.

Проблема диференційованого підходу до навчання і виховання на основі гендерних особливостей була порушена в працях Ж.-Ж. Руссо та Д. Локка. Необхідність використання гендерного підходу у освітньому процесі відзначали багато видатних педагогів (Я. Коменський, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.).

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть у педагогічній науці сформувалися чіткі аспекти проблеми статевого рольового виховання, було остаточно розмежовано поняття «стать» та «гендер» як біологічні та психосоціальні ролі та зроблено акцент на тому, що необхідно дотримуватися принципу природовідповідності, сприяти розвитку дітей з урахуванням гендерних особливостей.

У психолого-педагогічних дослідженнях останніх десятиліть (С. Биковська, Т. Говорун, А. Джима, Т. Дороніна, О. Ільїна, Т. Кікінежді, В. Кравець, Т. Майтак, О. Мельниченко, Ю. Павленко, Н. Павлущенко, Н. Самойленко, Л. Хоменко-Семенова, О. Цокур, Р. Чіп та ін.) помітна спроба глибокого занурення в проблематику гендерної педагогіки і психології, пошуки шляхів забезпечення гендерної рівності, врахування природних особливостей учнів обох статей, а також підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку дивергентного мислення учнів з урахуванням гендерної рівноваженості.

Для того, щоб людина ефективно вирішувала всі свої завдання, потрібно іще в шкільному дитинстві звернути увагу на розвиток деяких важливих характеристик мислення, наприклад, дивергентності.

Дивергентне мислення як психолого-педагогічний феномен вивчали відомі зарубіжні психологи зі світовим ім'ям: Д. Гілфорд, Г. Грубер, К. Тейлор, Е. Торранс, які наголошували, що дивергентне мислення стимулює допитливість, спонукає до пошуку нових підходів і формує складні розумові вміння. Воно також розвиває здатність аналізувати, порівнювати, класифікувати

інформацію, висувати та перевіряти гіпотези. Ці навички інтелектуального пошуку є ключовими для успішного вирішення різноманітних життєвих завдань.

У дослідженнях українських психологів В. Вдовенко, Ю. Жидецького, Л. Лисенко, І. Майданник та інших учених дивергентне мислення розглядається як діагностичний критерій креативності й тлумачиться через основні характеристики мислення людини, такі як гнучкість, оригінальність, широта, нестандартність, швидкість, продуктивність, відкритість до нового досвіду, та ін.

Великий вклад у розробку теорії креативності вніс американський психолог Дж. Гілфорд. У середині ХХ століття він різнобічно вивчав питання мислення та інтелекту людини, й дійшов висновку про те, що мислення може бути спрямованим на одноваріантне вирішення проблеми за чітким алгоритмом (конвергентне мислення), а може передбачати велику варіативність вирішення однієї проблеми (дивергентне мислення). Також цей вчений увів у науковий вжиток і сам термін «дивергентне мислення» [30].

Цінність дивергентного мислення полягає в тому, що воно пов'язане із застосуванням людиною творчого підходу й сприяє успішному вирішенню будь-яких завдань: навчальних, пізнавальних, професійних, життєвих.

«Велика українська енциклопедія» дає таке визначення поняттю «дивергентне мислення»: «метод творчого мислення, який полягає у пошуку множини різних рішень для однієї задачі, проблеми» [7].

В основі логіки дивергентного мислення лежить творчий пошук максимальної множини ідей, орієнтованих на вирішення однієї і тієї ж проблеми з подальшим вибором найкращого рішення. Такий підхід у мисленні є найбільш результативним, коли людина вперше стикається з проблемами для вирішення яких у неї немає готових інструкцій, сформованих алгоритмів та стереотипів. У переважної більшості людей, конвергентне мислення пригнічує дивергентне: попередній досвід, як правило, тяжіє до вже відпрацьованих поведінкових сценаріїв.

Відповідно, важливою освітньою задачею є розвиток дивергентного мислення у здобувачів освіти різних ланок.

Ю. Жидацький підкреслює, що безперервність та тяглість процесу, а також залучення учнів до інтерактивного освітнього середовища, є важливою педагогічною умовою для розвитку їхнього дивергентного мислення. Це створює передумови для самостійного управління творчим процесом. Згідно з автором, для стимулювання дивергентного мислення доцільно застосовувати пізнавальні завдання пошукового характеру. Зазначається, що для досягнення максимального розвитку творчого потенціалу учнів, ці завдання мають бути організовані в систему зростаючих труднощів, індивідуалізовану відповідно до можливостей кожного [9, с. 73].

Сенситивним періодом для креативного розвитку учнів, розвитку їхніх творчих здібностей та дивергентного мислення, є саме молодший шкільний вік. Адже в 6-10 років у дітей помітно проявляється допитливість, спостережливість, стрімко розвивається здатність аналізувати, фантазувати, творчо мислити й критично оцінювати результати власної діяльності.

В. Вдовенко підкреслює, що головним засобом розвитку дивергентного мислення учнів є задачі дивергентного типу, ключовою властивістю яких є відкритість, а не наявність чіткої, однозначної відповіді. Такі відкриті задачі дозволяють учням висувати різні ідеї та гіпотези, моделювати ситуації та відходити від шаблонного мислення [3, с. 70].

На основі експериментальних даних, Л. Лисенко доводить, що спеціально підібрані вправи для розвитку дивергентного мислення мають позитивний результат. До прикладу, наводиться вправа «Створи казку», сутність якої полягає в тому що вчитель готує картки, на яких зображено персонажів відомих казок. Учні розподіляють у групи і кожній із цих груп пропонується певна (однакова) кількість карток. Завданням вправи є створення казки із запропонованими героями впродовж заданого часу. Далі кожна група презентує результат своєї діяльності – створену розповідь [16].

Отже, дивергентне мислення – це тип мислення, який дозволяє людині генерувати багато різних ідей і варіантів вирішення завдання; цей процес розумової діяльності характеризується повною свободою і безмежністю,

спонтанним пошуком різних можливостей. Воно нерозривно пов'язане із креативністю і є орієнтиром у роботі вчителя початкових класів.

Гендерний підхід і гендерна рівноваженість у початковій освіті – явище відносно нове і мало досліджене. Хоча про гендерні відмінності та особливості почали говорити давно.

Американський психолог Дж. Мані у своїх дослідженнях у 1955 році запровадив нове поняття – гендер. Поняття «стать» було поділено на біологічну (sex) та соціальну (gender) складову. Поняття гендера набуло поширення лише у 1970-х роках ХХ століття – до цього періоду статева приналежність вважалася однозначною. ХХ століття дало новий поштовх для поглибленого вивчення цієї теми. Дж. Мані ставив собі завдання довести, що стать – це еквівалент долі, в повному обсязі залежить від біологічних особливостей. У 80-х роках було встановлено, що стать – багаторівнева, складна система, в якій елементи формуються не спільно, а різночасно, залежно від стадії розвитку людини. Від цих досліджень осмислення статевих особливостей набуло диференціального характеру. Стать як категорію педагогіки розділили більш чіткі складові: генетичний, хромосомний, морфологічний тощо [10].

У психолого-педагогічних дослідженнях останніх десятиліть (С. Биковська, Т. Говорун, Т. Дороніна, О. Ільїна, Т. Кікінежді, В. Кравець, Т. Майтак, О. Мельниченко, Л. Міщик, Ю. Павленко, Н. Павлущенко, О. Цокур та ін.) зроблено спробу занурення в проблематику гендерної педагогіки і психології, пошуки шляхів забезпечення гендерної рівності та врахування природних особливостей учнів обох статей.

Зростання інтересу до теми статі та статевих особливостей ускладнило структуру дослідження гендерних питань і призвело до плутанини. Під поняттями «стать», «статеві особливості» і т. д. найчастіше розуміють все, що стосується відмінностей у поведінці, фізіології, психології між чоловіками та жінками. Сама основа слова «стать» як природні відмінності стала підмінюватися будь-якими відмінностями, у тому числі й соціальними. Це і вимагало зробити в науці певні термінологічні уточнення, а саме – розмежувати

природні та соціальні відмінності.

Згідно зі словником української мови, «гендер – сукупність соціальних та культурних норм, які суспільство наказує виконувати людині залежно від її статі» [26]. Головною відмінністю понять стать і гендер автори виділяють те, що норми можуть переглядатися кожним поколінням. З іншого боку, норми різняться у різних групах й у суспільстві розуміються по-різному.

Дослідники Ю. Павленко і Н. Карапузова підкреслюють, що поняття «стать» та «гендер» мають контекстний характер, проте дослідники визначили стать як категорію біологічного поділу людей на чоловіків і жінок, а гендер як сукупність соціальних та культурних норм, які суспільство наказує виконувати людині в залежності від її статі. [23, с. 220].

Л. Міщик узагальнює думку відомих психологів Б. Мещерякова та В. Зінченка, які у своєму психологічному словнику теж дали визначення досліджуваним поняттям. Стать вони визначали як комплекс фізичних та соціальних ознак, завдяки яким індивіда відносять до чоловічої чи жіночої статі. У визначенні статевої ідентичності автори стверджували, що індивід сам визначає свою статеvu належність. Статева роль – стереотипи поведінки, властиві для певної статі [18].

Однак найчастіше причинно-наслідковий зв'язок між цими поняттями невідомий або не повністю вивчений. О. Мельниченко та С. Биковська пояснюють, що поняття «стать» і «гендер» можуть бути пов'язані як із біологічними чи соціальними мотивами, а й вказаними мотивами в сукупності. В результаті досліджень було виявлено, що багато гендерних відмінностей, які ми звикли вважати біологічними, і, відповідно, повинні називати «статеві», виникають через соціальні норми [17].

Розглянемо ще один погляд на поняття «гендер» та «стать». Психолог І. Кон у своїх дослідженнях доводить, що стать – це біологічні особливості будови, що пояснюють розбіжність в анатомічному, фізіологічному та психічному розвитку, поведінці тощо. Саме після народження біологічні фактори доповнюються соціальними, і вже не можна говорити лише про статеві

особливості – біологічна та соціальна складова починають впливати «спільно». Поняття «гендер», на думку І. Кона, ділиться на 2 сенси. У широкому значенні під гендером слід розуміти будь-які психологічні та поведінкові властивості. У вузькому значенні поняття гендера підміняється поняттям «соціальна стать», маються на увазі сфери діяльності, які вже не залежать від біологічних особливостей, а повністю залежать від соціальної організації суспільства. Також автор цієї статті запевняє нас, що через відсутність усталеного визначення та частой плутанини в поняттях важливо дивитися на контекст (цит. за В. Кравець [14, с. 233]).

На нашу думку, поява в педагогіці поняття «гендер» має велике практичне значення для навчання молодших школярів, оскільки саме в період навчання у початковій школі формуються поняття про самовизначення, зароджуються уявлення про життєві цілі та шляхи, доступи до ресурсів, відбувається набуття певних особливостей поведінки, ставлення себе, до певної статі або, інакше, статева ідентифікація.

В. Кравець стверджує, що сучасні гендерна педагогіка та гендерна психологія спираються на соціальну складову. Аспекти гендерного навчання цікавлять педагогів, психологів, лікарів та багатьох інших вчених. Головною метою своїх досліджень вони ставлять вивчення впливу відмінностей між хлопчиками та дівчатками на освітній процес та способи сприйняття матеріалу [13, с. 18].

В педагогічній науці існують дві спірні теорії з питань гендерної педагогіки.

Перша теорія – це теорія соціального конструювання гендера. Про неї вже згадувалося в цій роботі. У протиставлення теорії соціального конструювання гендера з'явився псевдо гендерний підхід, у якому поняття «гендер» підмінили поняттям «соціальна стать». Прихильники цієї теорії, серед яких чимало представників біодетермінізму, вважають, що біологічна стать заздалегідь зумовлює соціальні ролі, тим самим зрівнюючи поняття «гендер» і «стать».

Навчання і виховання хлопчиків і дівчаток молодшого шкільного віку на

практиці може мати свої особливості, пов'язані з соціокультурними очікуваннями та гендерними стереотипами, які можуть негативно впливати на розвиток дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз взаємодії вчителів з учнями демонструє, що гендерні стереотипи можуть транслюватися через педагогічні практики. Наприклад, у невербальному спілкуванні відзначається частіший і триваліший зоровий контакт з учнями чоловічої статі. У вербальній комунікації виявляються відмінності в інтонації та акцентах: хлопцям, як правило, акцентують на складності завдання, тоді як дівчатам надають прямі підказки. Також спостерігається більш уважне ставлення вчителів до вчинків та висловлювань хлопчиків під час уроку [15].

Крім того, за спостереженнями, дітям різної статі дуже часто пропонують різні види ігор та занять, які відповідають стереотипним уявленням про те, що цікаво хлопчикам та що цікаво дівчатам. Вважається, що хлопчики віддають перевагу більш активним іграм, таким як спорт або ігри з фізичною активністю, в той час як дівчата можуть бути більш зацікавлені в іграх, які передбачають соціальну взаємодію. Важливо, щоб гендерне виховання враховувало індивідуальні інтереси та переваги кожної дитини, а не просто спиралося на гендерні стереотипи.

Р. Чіп наголошує на тому, що ключовим у забезпеченні гендерного самовизначення особистості у період дорослішання є перегляд існуючих стереотипних уявлень про соціальні ролі чоловіків та жінок. Це вимагає розширення соціокультурного простору та гарантування гендерної рівноваженості в освітньому середовищі [28, с. 39].

Одним із сучасних досліджень гендерних відмінностей у структурі педагогічної обдарованості займалися В. Кравець, Т. Говорун, О. Кікінежді. В результаті цього дослідження були виявлені гендерні відмінності та подібності у зв'язках творчості та інших педагогічних змінних: у хлопчиків творчість позитивно змінюється залежно від розвитку пізнавальних процесів, якісного покращення культури взаємодії та удосконалення мовних здібностей та активно впливає на розвиток артистизму, у той час як у дівчаток творчість залежить від

активності та здатності адаптувати матеріал [15].

Гендерний підхід у навчанні – це одна із складових особистісно-орієнтованого підходу, яка враховує гендерні особливості учнів та передбачає на підставі цього визначення змісту, форм та методів навчання, спрямованих на створення сприятливого освітнього середовища, розвиток особистості у зв'язку з її природним потенціалом [8, с. 14].

Мета реалізації гендерного підходу на початку навчання в школі – допомогти хлопчикам і дівчатам у повній мірі реалізувати свої здібності на основі особистісних особливостей сприйняття навчального змісту.

На нашу думку, при цьому дуже важливо одночасно забезпечувати принцип рівноправності та реалізувати вимогу диференціації й індивідуалізації навчання і виховання.

Потрібно підкреслити, що в основі гендерного підходу у навчанні завжди лежить диференціація. Як відомо, диференційоване навчання – така форма організації освітнього процесу, яка реалізується на основі поділу учасників на різні групи як за індивідуальними особливостями учнів, так і за особливостями організації самих груп учнів та спрямована на підбір специфічних методів та прийомів роботи з кожною групою.

Диференційоване навчання, організоване в рамках гендерного підходу при організації навчальної роботи, враховує статево-рольові інтереси школярів, що призводить до підвищення їх мотивації до навчання. Не важко помітити, що велика зацікавленість учнів змістом навчання позитивно позначається якості навчання загалом.

Педагоги-практики відмічають, що існують відмінності у розвитку певних навичок хлопчиків і дівчаток. Наприклад, хлопчики можуть бути схильними до вираженої фізичної активності та розвитку моторики, в той час як дівчата можуть переважно орієнтовані на розвиток комунікативних та емоційних навичок. Однак, для кожної окремої дитини усе це проявляється індивідуально.

Також у молодшому шкільному віці хлопчики та дівчатка можуть виявляти різні підходи до лідерства. Хлопчики частіше прагнуть лідерських ролей,

заснованих на авторитеті та управлінні, тоді як дівчата віддають перевагу лідерству, заснованому на співробітництві та емпатії. Врахування гендерних особливостей навчання і виховання має підтримувати розвиток лідерських навичок в обох статей, враховуючи різноманітність стилів лідерства та підтримуючи впевненість дітей у презентації себе та реалізації власних ідей.

На думку В. Агеєвої сучасний гендерний підхід в освіті, у початковій школі зокрема, дозволяє вирішувати кілька завдань:

- виховувати партнерські відносини між дівчатками та хлопчиками;
- створити умови для успішного опанування гендерних ролей;
- сформувані в учнів уявлення про кращі якості, властиві дівчаткам і хлопчикам [1].

Отже, на основі аналізу досліджень педагогів, психологів, соціологів, медиків та багатьох інших вчених можна зробити висновок про те, що нині в понятійному апараті гендерної педагогіки та гендерної психології виникли певні труднощі через змішування понять «стать» та «гендер». Дуже важливо чітко та структуровано розуміти відмінність цих понять. Стать – це природні, біологічні особливості індивіда, а гендер – особливості поведінки, що сформувалися під дією суспільства.

У цьому розподілі визначень більш аргументованими здаються думки авторів, які вважають, що гендер – це більш загальне поняття, до якого включаються соціальні особливості хлопчиків та дівчаток, першоджерелом яких є стать.

Вивчення гендерних особливостей навчання і виховання є дуже важливим, особливо у початковій школі. Гендерний підхід у освітньому процесі початкової школи передбачає вивчення відмінностей у поведінці, вихованні та навчанні молодших школярів залежно від статі і при цьому дотримання принципу рівноправності. Навчання, організоване з урахуванням гендерного підходу, підвищує навчальну мотивацію молодших школярів та відкриває можливості для розвитку творчих умінь учнів, їхньої креативності та дивергентного мислення.

Тому подальше вивчення можливостей забезпечення гендерної рівноваженості має велике теоретичне і практичне значення.

Під гендерною рівноваженістю розуміємо таку суспільну взаємодію, за якої права, обов'язки та можливості кожної людини не залежать від її статі, водночас її не можна ототожнювати з гендерною рівністю, адже при справедливому розподілі ресурсів і подоланні стереотипів рівноваженість передбачає й повагу до індивідуальності, врахування особливостей, зокрема тих, що пов'язані зі статтю.

Гендерні відмінності розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів мають визначальне значення для створення ситуації рівноваженості. Дослідження гендерних відмінностей у розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів є важливим аспектом сучасної педагогіки. Хоча загальні тенденції розвитку мислення у дітей молодшого шкільного віку можуть бути схожими, існують певні відмінності, зумовлені соціальними та психологічними факторами.

Н. Буняк наголошує, що оскільки увага і пам'ять є ключовими для навчання та соціальної адаптації, аналіз гендерних відмінностей у цих когнітивних функціях є надзвичайно важливим. Це знання має бути інтегроване в практику педагогів, батьків та інших фахівців, які працюють з дітьми, для створення ефективних навчальних стратегій [2].

Психологи та педагоги (І. Ляшенко, І. Майстренко, С. Максименко, О. Скрипченко та ін.) вивчали гендерні відмінності у розвитку уваги та пам'яті у дітей. Їхні дослідження виявили, що хлопчики та дівчатка можуть мати різні когнітивні здібності на різних етапах розвитку. Зокрема, хлопці часто краще реагують на візуальні стимули, а дівчата – на вербальні завдання.

Важливо враховувати, що на розвиток основних психічних процесів у дітей різної статі впливають соціокультурні фактори. Зокрема, стереотипи щодо «чоловічих» та «жіночих» навичок можуть визначати підходи батьків та вчителів до стимулювання цих когнітивних функцій. Це може призвести до не однакових можливостей розвитку уваги та пам'яті у дітей обох статей.

Варто зазначити, що розвиток уваги та пам'яті залежить і від соціокультурних чинників. Гендерні стереотипи, що існують у суспільстві, можуть впливати на освітні практики батьків і вчителів, які несвідомо стимулюють ці когнітивні функції по-різному у хлопчиків та дівчаток. Це створює нерівні умови для всебічного розвитку їхнього когнітивного потенціалу [12].

Узагальнення гендерних відмінностей розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів дозволили виявити різні аспекти гендерних відмінностей (таблиця 2.4), щоправда, дорослим (педагогам і батькам) потрібно зважати при цьому, щоб урахування відмінностей не переростало в певні стереотипи, адже це може обмежувати можливості дітей у розвитку певних типів дивергентного мислення.

Важливо пам'ятати, що ці відмінності є незначними і можуть варіюватися залежно від індивідуальних особливостей дитини. Їх доцільно враховувати при розробці завдань та вправ для розвитку дивергентного мислення і, таким чином, створювати більш ефективні та комфортні умови для індивідуалізованого розвитку кожного учня.

Таблиця 2.4

Гендерні відмінності розвитку дивергентного мислення учнів
початкових класів

Аспект відмінностей	Хлопці	Дівчата
Соціальні очікування	Схильність до технічних та просторових завдань	Схильність до гуманітарних та творчих завдань
Когнітивні особливості	Демонстрація схильності до генерації великої кількості ідей	Схильність до деталізації та розвитку нових ідей
Мотивація та інтереси	Зацікавленість у технічних та наукових проєктах	Зацікавленість у творчих та соціальних проєктах
Стиль навчання	Схильність до активних та практико орієнтованих завдань	Схильність до більш спокійних та деталізованих завдань

Отже, розуміння відмінностей між хлопчиками та дівчатками у розвитку уваги та пам'яті, особливостей розвитку мислення у молодшому шкільному віці є ключовим для ефективного навчання та виховання. Дослідження в цій сфері дозволяють розробити персоналізовані методи навчання, які враховують потреби кожної дитини, незалежно від її статі, а також реалізувати індивідуальний підхід до кожної дитини, не порушуючи принцип гендерної рівності і рівноваженості.

Звісно, підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку дивергентного мислення учнів має охоплювати не лише теоретичні знання, а й конкретні практичні навички. Цей процес повинен враховувати гендерну рівноваженість, щоб забезпечити рівні можливості для всіх дітей.

Щоб ефективно підготувати майбутніх учителів до інноваційної діяльності, важливо використовувати методи, які не лише надають знання, але й формують практичні навички та сприяють професійному зростанню. Найбільш ефективними формами та методами підготовки майбутніх учителів до інноваційної діяльності, зокрема практико-орієнтовані майстер-класи, коучинг, участь у фахових спільнотах.

Практико-орієнтовані майстер-класи є однією з найефективніших форм навчання, оскільки вони зосереджені на безпосередньому застосуванні знань. На відміну від традиційних лекцій, де інформація подається переважно теоретично, майстер-класи дозволяють майбутнім вчителям:

- отримати практичний досвід, адже вони не просто слухають про нові технології чи методики, а відразу ж відпрацьовують їх на практиці, наприклад, розробляючи ігрове завдання для учнів або створюючи інтерактивну презентацію;

- взаємодіяти з експертом, оскільки майстер-класи проводять досвідчені педагоги-практики, які можуть поділитися власним досвідом, успіхами та помилками; це створює атмосферу довіри та можливість отримати миттєвий зворотний зв'язок;

– сформувати конкретні навички, бо замість загальних знань, учасники набувають чітких, конкретних навичок, що робить їх більш впевненими у своїй здатності впроваджувати інновації у реальній роботі.

Коучинг – це не просто передача знань, а індивідуальний супровід у процесі професійного розвитку. Цей метод допомагає майбутнім вчителям:

– визначити власні сильні сторони та зони росту, адже коуч допомагає їм усвідомити, які навички вони вже мають і над чим їм потрібно працювати для впровадження інновацій і це сприяє розвитку рефлексивного мислення.

– подолати психологічні бар'єри, оскільки інноваційна діяльність часто супроводжується страхом перед невдачею або опором змінам, а коуч допомагає майбутнім вчителям впоратися з цими викликами, надаючи їм підтримку та мотивацію;

– розробити персональний план розвитку, бо коучинг фокусується на досягненні конкретних цілей і майбутній педагог разом з коучем створює покроковий план, що робить процес опанування інновацій більш структурованим і керованим.

Фахові спільноти є важливим джерелом неперервного професійного розвитку та взаємонавчання. Участь у них дозволяє майбутнім вчителям: обмінюватися досвідом, бути в курсі нових тенденцій, отримувати підтримку та натхнення.

Участь у фахових спільнотах надають можливість майбутнім учителям ділитися своїми напрацюваннями та ідеями з колегами, що сприяє взаємному збагаченню та підвищенню якості їхньої роботи. Це динамічне середовище, де швидко поширюється інформація про новітні технології, дослідження та методики, що допомагає вчителям залишатися актуальними та конкурентоспроможними. У середовищі однодумців легше знаходити вирішення проблем та отримувати емоційну підтримку, а це мотивує до подальших експериментів та інновацій.

Описані три методи доповнюють один одного: майстер-класи надають конкретні навички, коучинг забезпечує індивідуальну підтримку, а фахові

спільноти створюють середовище для постійного розвитку. Такий комплексний підхід гарантує, що майбутні вчителі будуть не лише володіти знаннями, а й матимуть впевненість та підтримку, необхідні для успішного впровадження інновацій.

Навчання майбутніх учителів слід організовувати у формі практичних семінарів та майстер-класів, які можуть бути як окрема форма роботи, або входити в структуру аудиторної і самостійної роботи. На таких заняттях вони зможуть: апробувати дивергентні завдання, проаналізувати кейси, практикувати різні ролі.

У ході такої роботи студенти самостійно розв'язують задачі відкритого типу, які не мають єдиної правильної відповіді. Це може бути «Мозковий штурм», «Шість капелюхів мислення» або інші інноваційні методики.

Розбір реальних педагогічних ситуацій, де проявляються гендерні стереотипи (наприклад, оцінювання творчих робіт дівчаток як «акуратних», а хлопчиків – як «оригінальних»). Це допомагає усвідомити проблему та знайти шляхи її вирішення.

Крім того, студенти вчаться виступати в ролі фасилітатора, який не дає готових відповідей, а скеровує учнів до самостійного пошуку.

Майбутні вчителі повинні розробляти власні освітні проєкти та інтегровані уроки, що доцільно реалізовувати під час різних видів практик. Відповідно, завдання для учнів, які пропонують практиканти під час практичної підготовки мають стимулювати креативність і враховувати гендерну рівноваженість. Вони повинні бути спрямовані на створення оригінальних продуктів (розробка ігор, написання історій, створення макетів) та не обмежувати здобувачів освіти у виборі шляхів виконання. Під час проєктування необхідно залучати учнів обох статей до всіх етапів роботи – від планування до презентації. Наприклад, хлопчики та дівчатка разом розробляють дизайн, проводять дослідження та створюють спільний продукт.

Важливо навчити студентів ефективно використовувати ІКТ та ігрові технології, оскільки вони є потужним інструментом для розвитку дивергентного

мислення дітей молодшого шкільного віку. До прикладу можна запропонувати такі види роботи:

- створення мультимедійних проектів шляхом використання програм для анімації, створення презентацій чи відео;

- гейміфікація через застосування ігрових елементів у навчанні, що сприяє залученню та розвитку творчого мислення; при цьому важливо, щоб ігри були цікаві як хлопчикам, так і дівчаткам, уникаючи гендерно-стереотипних сюжетів.

Наведемо приклади фрагментів практичних занять для студентів, націленого на підготовку майбутніх учителів початкових класів до розвитку дивергентного мислення молодших школярів.

Заняття № 1. Тема: Розвиток дивергентного мислення на уроці «Українська мова» з урахуванням гендерної рівноваженості.

Мета заняття:

- ознайомити майбутніх учителів початкових класів з методами та прийомами розвитку дивергентного мислення;

- навчити їх створювати освітнє середовище, вільне від гендерних стереотипів;

- сформувати практичні навички застосування творчих завдань на уроках української мови.

Міні-лекція (план): «Дивергентне мислення: що це і чому це важливо?»
Коротко про основні компоненти дивергентного мислення (оригінальність, швидкість, гнучкість).

Обговорення на тему: «Гендерні стереотипи в українській мові». Учасникам пропонується назвати приклади гендерно упередженої лексики (наприклад, професії, що асоціюються лише з однією статтю) та обговорити, як це впливає на сприйняття дітей.

Завдання для студентів:

1. Вправа-активатор «Асоціації». Учасникам пропонується назвати 3-5 асоціацій до слів «інновації», «творчість» та «гендерна рівність». Відповіді фіксуються на дошці або фліпчарті.

2. Вправа «Незвичайні властивості». Студенти діляться на 2-3 міні-групи. Кожній групі дається звичайний предмет (наприклад, олівець, аркуш паперу, гумка). Завдання – придумати якомога більше нестандартних способів його використання. Після виконання завдання групи презентують свої ідеї. Наголошується, що вчителі мають заохочувати креативність як у хлопчиків, так і у дівчаток, не обмежуючи їх стереотипами.

3. Вправа «Творчий словничок». Майбутніх учителів розподіляють у групи. Кожна група отримує картки зі словами, що можуть мати гендерно нейтральне значення (наприклад, «лікар», «космонавт», «майстер»). Завдання – придумати міні-історію або речення, де ці слова використовуються в незвичному гендерному контексті (наприклад, «Мама-космонавтка летіла до зірок», «Тато-кулінар готував смачні страви»). Групи діляться своїми ідеями. Аналізується, як такий підхід допомагає долати стереотипи.

4. Вправа «Творча казка». Учасникам пропонується початок казки, і кожна група має продовжити її, вигадуючи власну несподівану кінцівку. Наприклад, «Жила-була розумна дівчинка Оленка, яка дуже любила грати у футбол...» або «Жив-був сміливий хлопчик, який мріяв стати відомим перукарем...». Під час обговорення наголошується, що вибір професії чи хобі не залежить від статі.

На етапі підведення підсумків відбувається рефлексія – коротке обговорення вражень від заняття. Майбутнім учителям пропонується заповнити листки рефлексії, де вони відповідають на питання: «Що було найкориснішим для вас сьогодні?», «Які ідеї ви візьмете у свою майбутню педагогічну практику?».

Заняття № 2. Тема: Розвиток дивергентного мислення на уроці «Я досліджую світ» з урахуванням гендерної рівноваженості.

Завдання для студентів:

1. Створення картки асоціацій. Студенти отримують ключове слово (наприклад, «вода») і протягом п'яти хвилин записують усі асоціації, що виникають.

2. Гендерний аналіз. Майбутні вчителі аналізують свої асоціації та обговорюють, чи відрізняються вони залежно від статі. Наприклад, хто частіше згадує технічні аспекти (гідроелектростанція), а хто – емоційні (дощ, веселка).

3. Розробка уроку: Студенти діляться на групи і розробляють фрагмент уроку, де:

- завдання дозволяють отримати кілька правильних відповідей;
- забезпечено рівну участь хлопчиків і дівчаток у обговореннях і практичних завданнях;
- застосовуються пізнавальні завдання пошукового характеру.

Такий підхід допомагає майбутнім учителям не тільки освоїти методики розвитку дивергентного мислення, а й сформувати чутливість до гендерних питань.

Важливою ланкою підготовки майбутніх учителів початкових класів до забезпечення гендерної рівноваженості є виконання наукових робіт відповідної тематики.

Так, студенткою спеціальності «Початкова освіта» першого (бакалаврського) рівня ПНПУ імені В.Г.Короленка Софією М. (науковий керівник: Юлія Павленко) було підготовлено наукову публікацію: Маслак С. Урахування гендерних особливостей молодших школярів в освітньому процесі. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*: Зб. наук. праць. Переяслав, 2025. Вип. 105. С. 28–31.

Крім того ця ж студентка виконала наукову роботу на тему: «Розвиток дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості». Особливої уваги заслуговує проведене емпіричне дослідження рівнів розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів. Для нього було обрано тест творчого мислення американського психолога П. Торренса і використано (в адаптованому вигляді) для психолого-педагогічної діагностики учнів початкових класів.

Тест розроблений автором у 1962 році і призначений для дослідження креативності, дивергентного мислення дітей і дорослих (від дошкільного віку – 5-6 років). Мета, яку ставив Е. Торренс, – одержати модель креативних процесів, яка б відображала їх природну складність. В основі даного методу лежить спроможність до дивергентного мислення (Д. Гілфорд), а саме до трансформацій, перетворень і створення асоціацій, здатність продукувати нові ідеї тощо [27].

У ході дослідження з-поміж дванадцяти субтестів використали один – «Заверши малюнок», який допускає перспективу варіацій і модифікацій. Цей діагностичний засіб дозволив визначити створення власних образотворчих образів на основі графічного стимулу.

Для проведення дослідження було підготовлено спеціальні бланки (рис. 2.20), котрі містять десять квадратів із зображенням графічних контурів різної форми. Учні працювали за допомогою простих олівців.

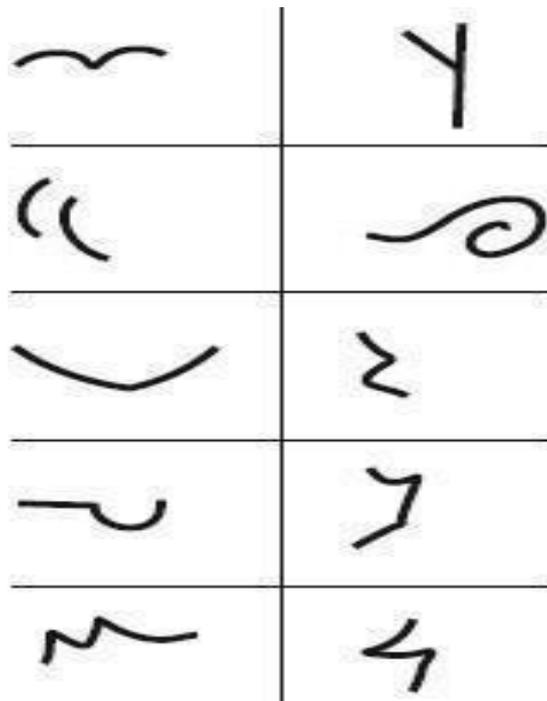

Рис. 2.20 Бланк для виконання тесту творчого мислення П. Торренса

Характеристика показників дивергентного мислення учнів початкових класів здійснювалася за такими показниками: швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість.

Аналізуючи дані констатувального експерименту, враховувалося, що як низькі, так і високі показники дивергентного мислення у дітей молодшого шкільного віку можуть мати різні причини. Наприклад, низька швидкість може бути результатом глибокої обробки ідеї, тоді як висока – ознакою імпульсивності. Так само, низька гнучкість може вказувати на брак знань або ригідність мислення, а надмірна – на нездатність зосередитися. Висока оригінальність іноді спостерігається у дітей з психологічними проблемами. Тому, крім кількісних даних, було проаналізовано і якісні показники отриманих результатів.

Для оцінки гнучкості мислення враховувалась різноманітність категорій, під які підпадали зображені фігури (тваринний або рослинний світ, продукти, одяг, взуття, іграшки, тощо): чим більше категорій використано, тим більше проявляється здатність переходити від одного аспекту аналізу проблеми до іншого.

Для оцінки оригінальності робіт враховували типовість і не типовість домальованих фігур. Так, найбільше зустрічалися такі типові зображення: «східці», «блискавка», «букви», «цифри», «люди». Оригінальними (зустрічалися лише один раз) було виявлено такі: «інопланетянин», «пейзаж», «веселка», «вигадані тварини».

Далі всі отримані дані оброблялися згідно з інструкцією П. Торренса й робилися узагальнюючі висновки.

Відсотковий показник результатів за діагностичною методикою «Заверши малюнок» за результатами констатувального етапу педагогічного експерименту показано на рис. 2.21

Отримані дані дозволяють зробити висновок, що в контрольній і експериментальній групі переважає середній рівень розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів. Він виявлений у експериментальній і контрольній групах в однаковій кількості – у 60% осіб. Високий рівень в обох групах показали 20% учнів, низький – 20% (також в обох групах).

Отже, були виявлені особливості розвитку дивергентного мислення учасників експерименту й показано, що різні сторони дивергентності розвиваються нерівномірно у різних дітей обох статей.

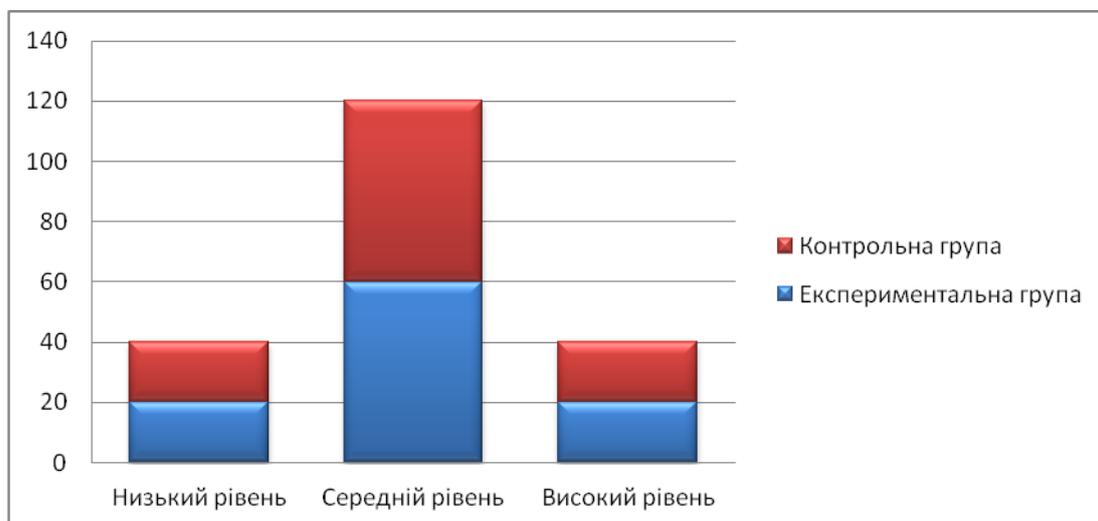

Рис. 2.21 Результати констатувального етапу дослідження

Аналіз науково-теоретичної та методичної літератури, а також практичний досвід організації освітнього процесу в початкових класах під час практики дозволили авторці дослідження схарактеризувати і впровадити у освітній процес експериментальну систему роботи з розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості, яка включала:

- вправи та ігри на розвиток уяви, фантазії, гнучкості та оригінальності мислення дітей обох статей;
- завдання, що стимулюють генерацію великої кількості ідей;
- завдання і проекти, що вимагають пошуку нестандартних рішень і враховують інтереси та мотивацію як хлопчиків, так і дівчаток.

Важливим було забезпечення врахування гендерних особливостей при виборі завдань та методів навчання у конкретній навчальній ситуації. Заняття з експериментальною групою проводили протягом трьох місяців. Контрольна група продовжувала навчатися традиційно.

Система роботи визначається структурою цілісного процесу навчання і є єдиним комплексом мети, завдань, принципів, змісту, інструментарію реалізації

(форми, методи і прийоми), педагогічних умов та результату навчально-пізнавальної діяльності учнів початкової школи (рис. 2.22).

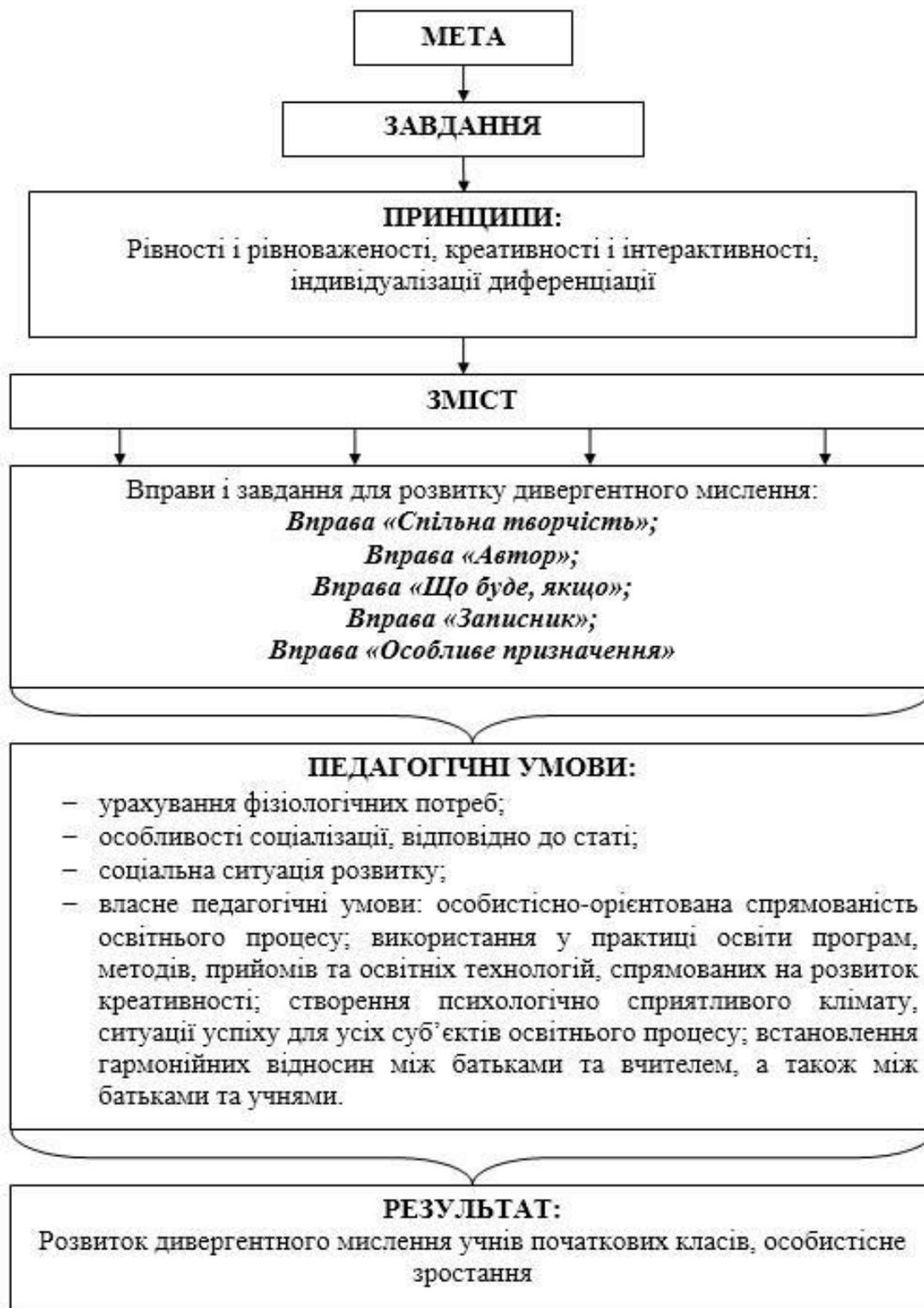

Рис. 2.22 Система роботи з розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості

Ключовим аспектом практичної реалізації системи роботи є впровадження системи вправ націлених на розвиток дивергентного мислення і які допоможуть вчителів початкових класів розвивати в учнів дивергентне мислення (вправи підібрано автором на основі спостережень і аналізу педагогічної діяльності вчителів-практиків та дано авторські назви):

1. Вправа «Спільна творчість». Ця вправа передбачає групову роботу і вигадкування розповіді (казки, вірша) малювання картини спільними зусиллями. При цьому кожен учасник групи по черзі додає деталі в колективний твір, продовжує сюжет.

2. Вправа «Автор». Потрібно створити назви і заголовки для подій, що відбуваються у повсякденному житті учнів, або ж вигадкування альтернативних назв для відомих літературних творів, фільмів або казок.

3. Вправа «Що буде, якщо». Завдання полягає в репрезентації нереалістичної ситуації та прогнозування усіх можливих її наслідків. Наприклад, що буде, якщо звірі могли б говорити мовою людини? Або в році було не 12, а 15 місяців?

4. Вправа «Записник». Це своєрідна аналогія до відомої техніки розвитку критичного мислення «Мозковий штурм». Кожному учневі видається аркуш із блокнота і за передбачений час ставиться вимога запису усіх ідей, думок, побажань, всього, що спадає на думку без жодних обмежень щодо певної теми чи запитання.

5. Вправа «Особливе призначення» передбачає вигадкування нетрадиційного використання предмета. Наприклад, в'язаний светр можна використати як подушку, як підстилку для домашнього улюбленця, його можна розпустити і зв'язати нову річ, застосувати для захисту від комах, сонця, тощо.

Очевидним є те, що усі ці вправи об'єднує вимога, що ставиться перед учнями на основі побаченого відновлювати невидиме, пропонувати власні інтерпретації того чи іншого явища, продукування гіпотез, постановку питань і знаходження нестандартних відповідей, що, на нашу думку, дозволяє розвивати дивергентне мислення учнів початкових класів.

Експериментальна робота з розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості мала на меті не лише підвищення рівня креативності учнів, але й створення рівних умов для розвитку творчого потенціалу як хлопчиків, так і дівчаток.

Для підвищення ефективності роботи з розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості вбачали за необхідність організувати освітній процес із дотриманням гендерної рівності. Головним при цьому стало створення освітнього простору, де немає місця гендерним стереотипам. Для цього використовувалися інноваційні підходи, гуманізувалася взаємодія між педагогами та учнями, заохочували рівноправну участь у навчанні та позакласній діяльності, виконанні завдань, а також наголошували на повазі до прав кожної дитини.

Важливим аспектом групової роботи було включення змагальних елементів та зміна лідерів. Особливо, це було ефективним при роботі з хлопчиками, вони швидко організовують структуровані команди та активно включаються в процес. Для хлопчиків змагання є потужним стимулом, тому у роботі активно використовували виставки досягнень, групові проєкти та командні змагання для розвитку дивергентного мислення.

Моделювання ситуації успіху в експериментальній групі реалізовувалася через різні методи та прийоми: «Емоційне поглажування», «Самостійний вибір завдання», «Портфоліо».

У ході дослідження було помічено різне ставлення хлопчиків і дівчаток до похвали своєї діяльності, що стало ще однією основою побудови роботи при диференціації з урахуванням гендерного підходу. Крім того, учні залежно від статі відрізняються у використанні навколишнього простору. Хлопчикам часто потрібно більше простору, ніж дівчаткам. Також для них важливе специфічне оснащення кабінету початкової школи: наявність наборів «ЛЕГО», конструкторів. А от настільні ігри прийнятні для роботи дітей обох статей.

У рамках дослідно-пошукової роботи для виявлення ефективності реалізації системи роботи з розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості було проведено діагностику учнів, які взяли участь в експерименті.

Для виявлення рівня розвитку дивергентного мислення молодших школярів було знову використано тест творчого мислення П. Торренса (як і на констатувальному етапі експерименту), спрямований на вивчення дивергентності мислення, здатності породжувати нові ідеї, розробляти їх.

Результати виконання тесту показано гістограмою (рис. 2.23).

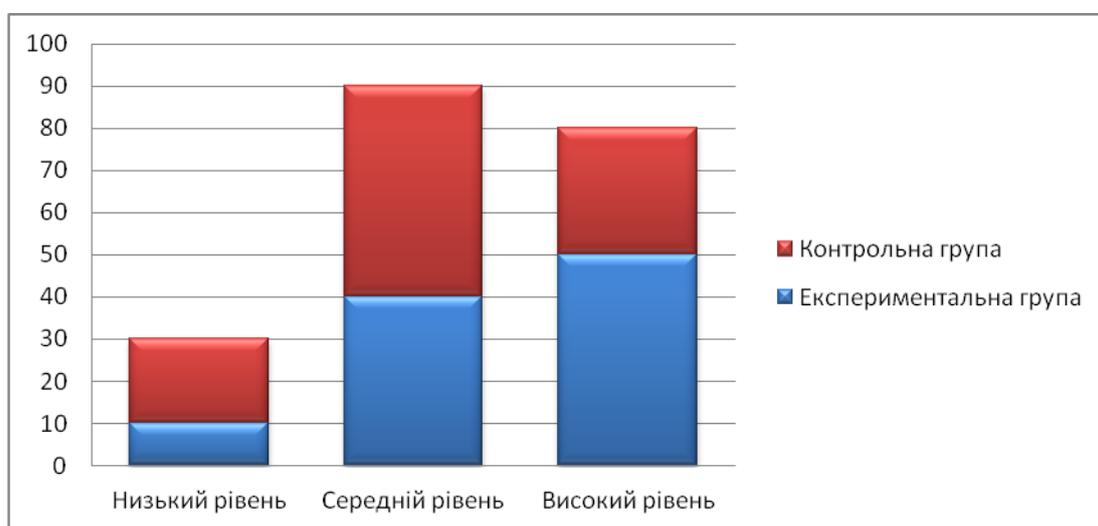

Рис. 2.23 Результати контрольного етапу дослідження

Як ми можемо пересвідчитися, у експериментальній групі високий рівень розвитку дивергентного мислення рівня піднявся на 30%, тобто до 50%. Ці діти відзначаються сформованістю вміння генерувати велику кількість ідей і шляхів вирішення проблем.

40% осіб показали середній рівень розвитку дивергентного мислення, що на 20% зменшилося (за рахунок збільшення високого рівня). Важливо, що на цей рівень перейшли діти, які на констатувальному етапі показали низький рівень розвитку дивергентного мислення.

Відмітимо, що учасники експериментальної групи виявили більше бажання виконати завдання та закінчити його, ніж учасники контрольної групи.

Низький рівень визначено у 10% учасників.

Із описаних даних можна зробити висновок, що дивергентне мислення більшості учасників експериментальної групи знаходяться переважно на достатньому і високому рівнях.

Учні експериментальної групи більше готові до самостійної роботи та взаємодії всередині колективу, також у них більше сформовані навички адекватної самооцінки. Отримані результати дають практичне обґрунтування необхідності застосування гендерного підходу й урахування гендерної рівноваженості як педагогічної умови для ефективного розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів.

Студенткою, авторкою проведеного дослідження, було зроблено такий висновок: гендерний підхід і врахування гендерної рівноваженості є умовою розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів. У ході педагогічного експерименту освітній процес будувався з урахуванням гендерних відмінностей: особливостей мислення та сприйняття, уваги, роботи півкуль мозку, динаміки групової взаємодії, ставлення до похвали та рівня рухливості. Ці фактори впливають на темп роботи, засвоєння матеріалу, організацію навчальної діяльності та простору, що, у свою чергу, позначається на розвитку дивергентності мислення.

У результаті проведеного дослідження теми «Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку дивергентного мислення учнів з урахуванням гендерної рівноваженості» можна зробити ряд висновків.

1. Дивергентне мислення – це тип мислення, який дозволяє людині генерувати багато різних ідей і варіантів вирішення завдання; цей процес розумової діяльності характеризується повною свободою і необмеженістю, спонтанним пошуком різних можливостей. Воно нерозривно пов'язане із креативністю і є орієнтиром у роботі вчителя початкових класів.

2. Важливо чітко та структуровано розуміти відмінність понять «стать» та «гендер». Стать – це природні, біологічні особливості індивіда, а гендер – особливості поведінки, що сформувалися під дією суспільства, а гендер

– це більш загальне поняття, до якого включаються соціальні особливості хлопчиків та дівчаток, першоджерелом яких є стать.

3. Гендерний підхід у освітньому процесі початкової школи передбачає вивчення відмінностей у поведінці, вихованні та навчанні молодших школярів залежно від статі і при цьому дотримання принципу рівноправності. Під гендерною рівноваженістю розуміємо таку суспільну взаємодію, за якої права, обов'язки та можливості кожної людини не залежать від її статі, водночас її не можна ототожнювати з гендерною рівністю, адже при справедливому розподілі ресурсів і подоланні стереотипів рівноваженість передбачає й повагу до індивідуальності, врахування особливостей, зокрема тих, що пов'язані зі статтю.

4. Було проведено емпіричне дослідження рівнів розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів, сплановано і реалізовано систему роботи з розвитку дивергентного мислення учнів початкових класів з урахуванням гендерної рівноваженості. Система роботи включала: вправи та ігри на розвиток уяви, фантазії, гнучкості та оригінальності мислення дітей обох статей; завдання, що стимулюють генерацію великої кількості ідей; завдання і проекти, що вимагають пошуку нестандартних рішень і враховують інтереси та мотивацію як хлопчиків, так і дівчаток.

У експериментальній групі на етапі формувального етапу педагогічного експерименту навчання організовувалося з урахуванням таких гендерних особливостей учнів обох статей, як: тип психіки, пізнання та структурної організації діяльності; темп роботи та засвоєння інформації; відмінність у увазі учнів; особливості сприйняття навколишнього світу; робота переважної півкулі; групова динаміка; різне ставлення до похвали своєї діяльності; рівень рухової активності; використання навколишнього простору. Для підтвердження ефективності реалізації експериментальної системи роботи було проведено діагностику, в ході якої використовувався тест творчого мислення П. Торренса зі спеціально підготовленими картками (бланками). Результати дослідження показали, що рівень розвитку дивергентного мислення в експериментальній групі вищий.

Найбільш цінним досягненням проведеної роботи є те, що в ній теоретично обґрунтовано актуальність підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку дивергентного мислення учнів з урахуванням гендерної рівноваженості. Проаналізовано різні наукові підходи до визначення сутності дивергентного мислення, ідентифіковано його основні властивості, зокрема оригінальність, гнучкість, швидкість та точність. Встановлено, що дивергентне мислення є важливою складовою творчого потенціалу особистості, що допомагає учням знаходити нестандартні рішення та ефективно адаптуватися до мінливого світу.

Доведено, що гендерна рівноваженість є ключовою умовою для успішного розвитку дивергентного мислення. Гендерні стереотипи, які можуть транслюватися через освітні практики, здатні обмежувати когнітивні можливості учнів, впливаючи на розвиток їхньої уваги та пам'яті. Так, вчителі мають бути підготовлені до усунення таких стереотипів, створюючи рівні можливості для самореалізації та творчого самовизначення всіх дітей.

На основі проведеного аналізу визначено та обґрунтовано педагогічні умови, які сприяють розвитку дивергентного мислення. До таких умов належать: використання завдань відкритого типу, застосування ігрових технологій, а також пізнавальних завдань пошукового характеру. Обґрунтовано ефективні форми та методи підготовки майбутніх педагогів до інноваційної діяльності, зокрема практико-орієнтовані майстер-класи, коучинг, участь у фахових спільнотах.

Практична значущість дослідження полягає в розробці конкретних рекомендацій для педагогів щодо впровадження інноваційних технологій, спрямованих на розвиток дивергентного мислення. Доведено, що успішна підготовка майбутніх учителів залежить від їхньої готовності та вміння застосовувати на практиці інноваційні методи, які враховують індивідуальні та гендерні особливості учнів.

Отже, проведене дослідження підтверджує, що ефективна підготовка майбутніх учителів до розвитку дивергентного мислення учнів є необхідною для сучасної освіти. Вона сприяє не тільки творчому розвитку дітей, а й формуванню

педагогів, здатних створювати інклюзивне та гендерно чутливе освітнє середовище, де кожен учень має рівні можливості для розкриття свого потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеєва В. П., Близнюк І. О. Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : К.І.С., 2004. 536 с.
2. Буняк Н. А. Загальна психологія: лекції. Тернопіль: вид-во ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017. 300 с.
3. Вдовенко В. В. Використання дивергентних задач на уроках математики як необхідна умова розвитку творчої особистості учня. *Актуальні питання природничо-математичної освіти* : зб. наук. праць. Вип. 1. Суми : ВВП «Мрія», 2013. С. 69–73.
4. Говорун Т., Кікінежді О. Гендер у соціально-психологічному вимірі. 2008. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/henderna-dys-kryminatsiya-v-sferi-osvity/>
5. Державний стандарт початкової загальної освіти. 2018. URL : <http://mon.gov.ua/content>
6. Джима А. А., Хоменко-Семенова Л. О. Гендерні відмінності розвитку пам'яті та мислення у молодших школярів. *ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XXIV Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених: [у 2-х т.]*. Київ: НАУ, 2024. С. 327–328.
7. Дивергентне мислення. ВУЕ: Велика українська енциклопедія URL: [https://vue.gov.ua/Дивергентне мислення](https://vue.gov.ua/Дивергентне_мислення).
8. Дороніна Т. О. Гендерна парадигма освітнього простору: монографія. Кривий Ріг : ВЦ КГПУ ДВНЗ «КНУ», 2015. 150 с.
9. Жидецький Ю. Ц. Психолого-педагогічні аспекти формування дивергентного мислення у студентів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. Випуск 2. С. 65–73.
10. Ільїна О. Гендерне виховання в концепції Нової української школи. *Молодь і ринок*. 2019. №1. С. 37–42.

11. Капканець Т. С. Проблема розвитку креативної інноваційної особистості учня. *Теорія і практика проектування авторських педагогічних систем* : зб. матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції 26-27 квітня 2017 року. 2012. С. 408–412.
12. Коробко С. Л., Коробко О. І. Робота психолога з молодшими школярами: метод. посібник. Київ: Літера ЛТД, 2006. 132 с.
13. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с.
14. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 2005. 440 с.
15. Кравець В. П., Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна соціалізація молодших школярів : навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. 192 с.
16. Лисенко Л. М. Особливості розвитку дивергентного мислення в молодших школярів. *Габітус*. 2021. Вип. 27. С. 22–26. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/6605>
17. Мельниченко О. В., Биковська С. С. Гендерна освіта та гендерне виховання дітей старшого дошкільного віку як соціально-психологічна та педагогічна проблема. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*. 2020. Вип. 3. С. 212–216.
18. Міщик Л. І. Формування гендерної рівності майбутніх соціальних педагогів в умовах соціального партнерства «факультет-громадська організація»: монографія. Запоріжжя : Вид-во «Просвіта», 2006. 220 с.
19. Моляко В. О. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 8. С. 1–4.
20. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» від 10.09. 2009 № 839. URL: <http://osvita.ua/legislation/other/4849/>
21. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої

школи. МОН України. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/.pdf>.

22. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. H. M. Bibik. Kyiv : Litera LTD, 2018. 160 s.

23. Pavlenko Ju. G., Karapuzova N. D. Genderний підхід у розвитку креативності молодших школярів. *Матеріали I Міжнародного науково-практичного форуму «Основні цілі стратегії сталого розвитку: проблеми та перспективи»*, (м. Полтава, 26 вересня 2024 р.) / За заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2024. С. 220–223.

24. Самойленко Н. І. Передумови виникнення гендерного підходу у педагогічній науці. *Молодий вчений*. 2016. № 6 (33). С. 458–462.

25. Скрипченко О. В., Волинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ : Просвіта, 2001. С. 302.

26. Словник української мови. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. URL: <http://sum.in.ua/>

27. Тест творчого мислення П. Торренса. Інструкція. Обробка результатів. *Дитячий психолог*: сайт. URL: <https://dytpsyholog.com/2015/07/01>

28. Чіп Р. С. Гендерна рівноважність як передумова становлення гендерної ідентичності у період дорослішання особистості. *Гендерна рівноважність учасників освітнього процесу: реалії та перспективи*. Матеріали Круглого столу від 13 червня 2023 року [електронне видання] / упор. О. Т. Плетка. Київ: ІСПП НАПН України, 2023. С. 39–43.

URL : <chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/gender-krst-23.pdf>

29. Шевченко З. В. (Уклад.). Словник гендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. URL : <https://a-z-gender.net/ua/androginiya.html>

30. Guilford J. The nature of human intelligence. New York: GrawHill. 1968. 334 p.